

POLITIČTÍ VĚZNI A JEJICH POSTAVENÍ V RÁMCI ČESKÉHO VĚZEŇSKÉHO SYSTÉMU 1969–1989¹

Tomáš Bursík

Výchozí stav

Po komunistickém převratu v únoru a rezoluci Informbyra k Jugoslávii v červnu roku 1948 začalo Československo procházet zásadními změnami, jež se nevyhnuly ani vězeňství. Byl budován nový společensko-ekonomický řád, jehož nedílnou součástí se stala diktatura jedné strany a jejího aparátu. Na svou ochranu si komunistický režim vytvářel zákony, které měly za úkol tento nově budovaný systém bránit. Komunistický totalitní režim v Československu však porušoval i zákony, které si sám vyprodukoval. Výstižným slovem pro dané období může být podle našeho názoru slovo „teror“. Teror jako prostředek dosažení určitého cíle je podle nás zakořeněn v samotné podstatě komunismu. Takový stav, jaký nastal po roce 1948 v Československu, není nepodobný občanské válce proti občanům vlastního státu. Komunisté odvodňovali teror jako politický jev v ideologii třídního boje, který měl Československo dovést až k nastolení diktatury proletariátu. Ve stejném duchu nazíral totalitní režim také vězeňství.²

V průběhu šedesátých let, přestože se vězeňství nadále řídilo především direktivami ÚV KSČ, docházelo uvnitř Správy Sboru nápravné výchovy (SSNV) i k pozitivním změnám. Mizí onen duch „třídního“ pojetí trestu a nejen v odborných kruzích, ale i uvnitř široké společnosti se objevují snahy o nové vymezení funkce vězeňství v české a slovenské společnosti. Na konci roku 1966 zanikl politickovýchovní odbor

¹⁾ Tato studie je součástí řešení projektu specifického výzkumu UK FF č. 224 138 *Političtí vězni a jejich postavení v rámci českého vězeňského systému 1969–1989*.

²⁾ Z literatury věnující se čs. vězeňství v období let 1945–1968 jmenujme alespoň následující: BAJCURA,

SNV a byla zrušena funkce zástupce náčelníka pro politickovýchovnou práci. V letech 1966–1968 se zdvojnásobil počet lidí se středoškolským a vysokoškolským vzděláním ve struktuře SNV. Byl založen Výzkumný ústav penologický, který se zabýval výzkumem metod nápravně výchovné činnosti. Na druhé straně však byly některé oběti politických procesů z padesátých let propouštěny na svobodu až v předvečer tzv. Pražského jara (mj. prof. Růžena Vacková). Navíc v čele Správy SNV zůstával až do roku 1968 plk. Oldřich Mejdr, který se výrazně podílel na totalitizaci čs. vězeňství v padesátých letech.³

Události roku 1968, jejich intenzita vedená touhou po změně, ale i jejich překotnost, rozporuplnost a paradoxnost, se výrazně projevy také ve vězeňství. Na scénu vystupovala kritika poměrů, které v československých vězeňských zařízeních vládly především v padesátých letech dvacátého století. Ta vedla k zahájení revize politických procesů, rehabilitacím a rovněž stála na počátku vzniku sdružení bývalých politických vězňů K-231.⁴ Vzdušná společenská atmosféra, odrážející se nutně ve vězeňském prostředí, vyvrcholila vzpourou vězňů v Minkovicích v dubnu roku 1968 a pokusem o hromadný útěk vězňů ve věznici v Příbrami v srpnu téhož roku.

Na jaře roku 1968 se součástí Akčního programu stalo převedení Sboru nápravné výchovy a tím i celého vězeňského systému do pravomoci republikových ministerstev spravedlnosti. Tento přechod se realizoval až po vpádu okupačních vojsk Varšavské smlouvy na základě zákona č. 173/1968 s účinností od 1. ledna 1969. Přesunutí SNV na MS však nelze v žádném případě přeceňovat. Na přelomu let 1968–1969 se již větší část příslušníků SNV aktivně hlásila k názoru „konsolidovat“ poměry a k návratu vlády pevné ruky KSČ.

Přes nepochybné počáteční snahy o další zavedení moderních přístupů např. ve výchovné funkci vězeňství dochází již od počátku sedmdesátých let („ruku v ruce“ s nastupující „normalizací“ celé společnosti) v českých a slovenských věznicích a nápravně výchovných ústavech (NVÚ) k znovuzavedení osvědčených metod, které měly (nejen) politickým vězňům dát najevo, kdo je tady „pánem“. Každodenní týrání, šikana a ponižování spojené s fyzickou prací byly vězeňskými normami vystupňovány až na

Lubomír: Nástin periodizace dějin vězeňství v českých zemích v letech 1945–1969. *České vězeňství*, roč. VI (1999), č. 2–3, s. 1–127; BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň*. Paseka, Praha–Litomyšl 2001; MAYEROVÁ, Françoise: Vězení jako minulost, odboj jako paměť. *Soudobé dějiny*, roč. IX (2002), č. 1, s. 42–64; KÝR, Aleš: *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945–1955. Přehled základních předpisů*. Slezské zemské muzeum, Opava 2002; PETRÁŠOVÁ, Ludmila: Vězeňské tábory v jáchymovských uranových dolech 1949–1961. In: *Sborník archivních prací*, č. 2, Praha 1994, s. 335–347. Ve sborníku *Za svobodu a demokracii III* byla otištěna přednáška L. Petrášové vycházející z této studie. Viz PETRÁŠOVÁ, Ludmila: Vězeňské tábory v jáchymovských uranových dolech 1949–1961. In: *Za svobodu a demokracii III. Třetí (protikomunistický) odboj*. Uspořádali Lukáš BABKA a Václav VEBER. Evropské hnutí v České republice, Univerzita Hradec Králové, Ústav filosofie a společenských věd v nakl. M & V, Hradec Králové 2002, s. 54–75. Dále TOMEK, Prokop: *Dvě studie o československém vězeňství 1948–1989*. ÚDV, Praha 2000; *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945–1955*. Slezské zemské muzeum, Opava 2001; *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955. Sborník z mezinárodního semináře ze dne 25. 10. 2000 v Praze*, Příloha časopisu *České vězeňství* č. 3/2001.

³⁾ Srov. BAJCURA, Lubomír.: *Nástin periodizace dějin vězeňství v českých zemích v letech 1945–1969*, s. 1–127.

⁴⁾ Jedním ze zakladatelů K-231 byl Jaroslav Brodský, který své zážitky popsal v knize *Řešení Gama*. BRODSKÝ, Jaroslav: *Řešení Gama*. Lidové noviny, Praha 1990.

Vstupní brána k ubytovněm vězňů v Minkovicích, 80. léta.

Zdroj: KDH VS

samou hranici lidských možností. Opět dochází k militarizaci celého vězeňského řádu. Vězeň se stává pouhým číslem, na každém kroku je sledován donašeči, kteří za příslíbenou výhodu udají dotyčného i za to, co neudělal. Vězněný člověk je především nucen naučit se žít v každodenním strachu. Ke slovu se v rámci systému opět dostávají především funkce izolační a donucovací.

Vězeňství pojímal „normalizační“ komunistický režim jako nedílnou součást represivních prostředků proti vlastnímu obyvatelstvu, podobně jako tomu bylo po únorovém puči v roce 1948. Objevily se rovněž úvahy o návratu vězeňství jako celku do působnosti ministerstva vnitra. Cesta zpět ke spolehlivému duchu „třídního boje“ let padesátých je charakterizována i opětovným zřízením politickovýchovného aparátu SNV ČSR a také oficiálním obnovením agenturně operativní činnosti v roce 1974 v rámci odboru ochrany Správy SNV. O čtyři roky později bylo zřízeno samostatné oddělení vnitřní ochrany SNV.

Historik Jan Tesař popsal na základě vlastní zkušenosti totalitní vězení: „*Totalita, ale vlastně i sama moderní doba a její civilizace pronikavě vyhraňuje problém selhání bojovníka za svobodu. Totalitní vězení mnohem víc ohrožuje integritu člověka než žaláře absolutismu, a moderní policie a represivní aparát každého autoritativního režimu jsou pro každé hnutí odporu neporovnatelně nebezpečnější než někdejší ochranky*

atd.“⁵ Totalitní vězeňství do sebe paralelně zapracovalo tři věci naráz – fyzické týrání těla, vykořisťování pomocí práce a psychické ničení lidské duše. Cílem byla totální devastace lidské osobnosti.

Politické izolace

Na počátku sedmdesátých let byla zaznamenána další vlna politických procesů. Přestože se svou masovostí, počtem postižených a délkami trestů nepřiblížila k rozsahu represí let padesátých, museli oběti komunistické perzekuce v československých vězeňských zařízeních vytrpět řadu příkoří.⁶

Komunistický režim neměl zcela jasno v otázce, jak proti politickým vězňům ve vězení postupovat. Od 1. října roku 1972 byla v některých vězeňských zařízeních na základě rozkazu náčelníka Správy SNV č. 23/1972 plk. Václava Kloubce vybudována tzv. izolovaná oddělení (politické izolace). O tom, kteří lidé sem budou umístěni, však nerozhodoval soud, ale Správa SNV po dohodě se Státní bezpečností (StB). Političtí vězni zařazení do těchto oddělení byli segregováni nejen od ostatních vězňů, ale i od sebe navzájem.⁷ Separování chodili do umývár, odděleně jim byly povolovány vycházky, návštěvy příbuzných, pracovali a jedli na celách. Na druhé straně spolu nejen na celách, ale i mezi jednotlivými celami komunikovali a domlouvali se na různých věcech prostřednictvím řady vyzkoušených muklovských metod. Pomocí nejbližších rodinných příslušníků, někdy díky až zcela neuvěřitelné shodě náhod a štěstí, se o osudu politických vězňů dovídal okolní svět.⁸

⁵) TESARŠ, Jan: *Zamlčená diagnóza*. Triáda, Praha 2003, s. 36.

⁶) CUHRA, Jaroslav: *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*. Sešity ÚSD, sv. 29, ÚSD, Praha 1997.

⁷) O náladě mezi odsouzenými v NVÚ Plzeň-Bory hovoří svodka SSNV za měsíc říjen 1972: „Při realizaci umístění odsouzených na oddělení se zvýšeným dohledem, zřízeného [sic] podle RNS č. 23/1972, kam bylo umístěno celkem 76 osob, z toho [sic] osob odsouzených MS Praha a KS Brno za tr. činy podle I. hlavy zvl. části trestního zákona, vznikly u části odsouzených umístěných v tomto útvaru různé dohady. Např. že na tento úsek budou umístěni odsouzení, kteří nechtějí pracovat, nebo že tam budou přefraženi odsouzení, u kterých byla nařízena protialkoholní léčba. Odsouzený UHL a někteří další odsouzení s obdobnými politickými názory prohlašovali, že oddělení je vybudováno pro odsouzené za protistátní trestné činy. Mezi těmito odsouzenými panovala určitá nervozita, která vyvrcholila v době, kdy se na zřízené oddělení začali určeni odsouzení umísťovat, obavami, že i oni budou na toto oddělení přemístěni. Mnozí z těchto odsouzených měli již sbaleny své věci a očekávali přemístění do „izolace protistátních“, jak toto oddělení nazývají. Umístění všech odsouzených na uvedené oddělení a jejich zařazení do určeného pracovního úseku proběhlo bez podstatnějších problémů a nedošlo k narušení kázně, režimu a plnění výrobních úkolů. Tito odsouzení, zejména pak ti, kteří byli v poslední době odsouzení MS Praha a KS Brno, se zatím velmi dobře podrobují stanovené kázni, režimu a překračují plnění výkonových norem. Provedená bezpečnostní opatření neposkytují zatím potřebné informace o myšlení a dalších záměrech těchto odsouzených.“ Kabinet dokumentace a historie VS (dále KDH VS), f. OVO-VO, neuspoř., operativní svodka SSNV za měsíc říjen 1972.

⁸) Historik a politický vězeň ze sedmdesátých let dvacátého století Jaroslav Mezník vzpomínal na takovou izolaci v NVÚ Plzeň-Bory: „Zřídili tam totiž v prvním a druhém podlaží křídla „D“ zvláštní oddělení pro politické vězně, do něhož postupně svezli všechny, kdo byli odsouzeni v politických procesech z léta 1972 v Praze i v Brně, s výjimkou Milana Hüblu, který byl vězněn ve Valdicích. Kromě toho stáhli do tohoto oddělení všechny vězně z Borů, kteří byli odsouzeni za trestné činy podle I. hlavy trestního zákona, tedy např. za špionáž, „podvracení republiky“, pobuřování a pokus ilegálně opustit republiku. V tomto zvláštním oddělení existovaly vazební podmínky, tj. vězni z jedné cely byli naprosto izolováni od vězňů z cel jiných. Aby tato izolace byla úplná, nemohli nás posílat pracovat do dílen. Přidělovali nám tedy práci, kterou jsme mohli dělat přímo v místnostech, kde jsme bydleli. Protože nebylo

Na základě mnoha stížností z řad odsouzených politických vězňů (např. Petr Uhl, Jaroslav Šabata ad.) byla Generální prokuraturou prověřována zákonnost tohoto nařízení. Celá věc byla nakonec vyřešena v duchu represivního pojetí vězeňského systému. Rozkaz náčelníka Správy SNV byl sice zrušen, ale do novely Řádu o výkonu trestu odnětí svobody, která vstoupila v platnost dne 15. 7. 1973, byl zařazen čl. 63 a). Toto ustanovení, které bylo prakticky totožné s předchozím rozkazem náčelníka Správy SNV, upravovalo jednotně výkon trestu odnětí svobody u odsouzených politických vězňů a odsouzených, kteří vyžadovali zvláštní dohled. Odůvodněné stížnosti řady politických vězňů zůstaly nevyslyšeny.⁹

Do nejmenších detailů celou věc ještě dále řešil „Rozkaz náčelníka správy SNV č. 37, kterým se stanoví podrobnosti výkonu trestu odnětí svobody u odsouzených pro trestné činy proti republice [§ 98 až 115 – pozn. aut.] a u odsouzených vyžadujících zvláštní dohled.“ Rozkaz vstoupil v platnost 1. ledna roku 1974: Političtí vězni-muži zařazení do I. nápravně výchovné skupiny (NVS) měli být umístováni do NVÚ Plzeň-Bory, pro II. NVS byla určena vězeňská zařízení NVÚ Mírov a NVÚ Minkovice, pro III. NVS se stanoveným vězeňským zařízením staly NVÚ Valdice. Ženy odsouzené za protistátní trestné činy a zařazené do I. NVS a III. NVS byly umístovány do NVÚ Opava a odsouzené ženy ve II. NVS do vězeňského zařízení v Pardubicích. Odsouzení lidé neschopní práce a osoby přestárlé byli umístováni, bez ohledu na zařazení do NVS, do NVÚ Ostrov nad Ohří.¹⁰ Po příchodu do vězeňského zařízení byl vězeň zařazen na nástupní oddělení (NO), kde se mělo dále rozhodnout o tom, jakým směrem půjde jeho další vězeňský život. Každému odsouzenému byl založen tzv. reedukační list. Ten obsahoval např. dosavadní sociální vývoj odsouzené osoby, psychologickou charakteristiku osobnosti, sledoval chování odsouzeného ve vězení, zaznamenával kázeňské prohřešky, sledoval aktivitu člověka ve vězení („zapojení odsouzené osoby do různých forem nápravně výchovné činnosti“), tj. účast v samosprávě, zájmové kroužky apod., záznamy o reedukaci (tj. socialistické převýchově) atd:

„22. 10. 1981 [byl Jiří Gruntorád] v NO NVÚ Liberec proškolen právy a povinnostmi v rozsahu ÚŘ; 23. 10. 1981 komisí zařazen na pracoviště ŽSP/VT; 2. 11. 1981 zapracován do profese brusič perli pro provoz válcové technologie k. p. Preciosa. Po

možné, abychom v jedné místnosti o rozloze asi 3krát 3 metry spali, jedli i pracovali, měli dva či tři (zcela výjimečně i čtyři) vězni z našeho oddělení k dispozici dvě místnosti, spojené velkým otvorem: v ložnici byly postele a záchod, v pracovní velké stůl, na němž se pracovalo i jedlo, židle a umyvadlo.“ MEZNIK, Jaroslav: *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)*. Matice moravská, Brno 2005, s. 188.

⁹ Text čl. č. 63 a): „Výkon trestu u osob odsouzených pro trestné činy proti republice a u odsouzených vyžadujících zvláštní dohled: Osoby, které byly odsouzeny pro trestné činy proti republice, se umísťují v určených ústavech, a to zpravidla odděleně od ostatních odsouzených, a zřizují se pro ně ve vyhrazených prostorech samostatná pracoviště; výjimečně lze jim v těchto prostorech přidělovat práci na ložnice. Rovněž ve výkoných zařízeních zdravotnické služby Sboru se takové osoby umísťují zpravidla odděleně od ostatních odsouzených. V případě potřeby se veškerá činnost takových osob provádí za přímého dozoru příslušníků Sboru. Stejně se postupuje stran odsouzených, u nichž správa Sboru jmenovitě stanoví, že vyžadují zvláštní dohled, ježto je důvodná obava, že budou zvlášť negativně působit na ostatní odsouzené.“ *Výkon trestu. Příručka příslušníků SNV ČSR*. Správa Sboru nápravné výchovy, Praha 1973, s. 181–182.

¹⁰ O tom, jak vypadalo takové vězeňské zařízení na konci let sedmdesátých a na počátku osmdesátých let minulého století, vypověděl očitý svědek a politický vězeň Jaromír Šavrdra v knize *Přechodné adresy*. ŠAVRDA, Jaromír: *Přechodné adresy*. VMCG, Ostrava 1991.

dobu zaučení se jevil jako pracovitý, se zájmem o zapracování, jenom jeho práce byla pomalá, a toto mu bude dělat potíže i na provozu. Proto navrhuji zařadit na větší sortiment, než získá potřebnou zručnost a rychlost. Na NO kázeň a pořádek na požadované úrovni, při jednání přehnaně slušný až podlézavý. Při pohovoru prohlásil, že ve VT bude plnit povinnosti, má v úmyslu si v klidu trest odpykat bez problémů. – kpt. Kryštof Ladislav [vychovatel – pozn. aut.]. [...] Ve VTOS lze od odsouzeného očekávat stavění se do role mučedníka, ‚ochránce nebohých‘. Bude podávat a organizovat stížnosti, hrát si na ‚politického vězně‘. Bude vyhledávat příležitosti k podávání stížností. Jeho resocializace se jeví jako problematická.

Doporučuji: s ods. udržovat pouze základní kontakt, nepouštět se do diskusí; počítat s tím, že čeká na jakoukoli naši chybičku; jde o člověka mentálně značně podprůměrného, který si rád hraje na filosofa – npor. Sochůrek [psycholog – pozn. aut.].“¹¹

Političtí vězni se mohli pohybovat pouze v ubytovacím prostoru jim určeném, vzdálit se z něj mohli pouze pod dohledem příslušníka SNV. Strava jim byla vydávána na cele. Pokud se nedopustili nějakého kázeňského provinění a mohli nakupovat věci osobní potřeby v kantýně, byl k tomu vždy určen jeden odsouzený. Izolovaně od ostatních odsouzených se měly provádět všechny vycházky, rozcvičky atd. Jejich denní režim byl upravován samostatným časovým rozvrhem dne. Podle tohoto rozkazu se političtí vězni „svěřují do výchovné péče zpravidla politicky a odborně zvláště vyspělým vychovatelům a referentům režimu“. Náčelník nápravně výchovné činnosti měl zajišťovat pečlivou cenzuru veškeré korespondence. Návštěvy odsouzených zařazených do této izolace se měly uskutečňovat mimo termíny návštěv plánovaných pro ostatní vězně. Pokud byl takový vězeň kázeňsky trestán umístěním do uzavřeného oddělení, platila pro něj i zde přísná izolace od jiných odsouzených.¹² Naprosto nemožné bylo vytvoření vlastní vězeňské samosprávy, podobně jako tomu bylo na jiných odděleních. Velmi omezeně šlo sledovat televizi. Ani vězeňská knihovna nemohla uspokojit potřeby uvězněných, z nichž mnozí byli absolventi vysokých škol. Přestože se političtí vězni několikrát pokusili žádat o odbornou a vědeckou literaturu pro vlastní studium, učebnice cizích jazyků, či alespoň zahraniční noviny a časopisy, neuspěli.

Ve druhé polovině let sedmdesátých byli i političtí vězni umísťováni mezi kriminální vězně. Účelem bylo co nejvíce zproblematizovat pobyt za mřížemi lidem, kteří se nesmířili s „normalizačním“ režimem, vystupovali proti němu a domáhali se práv, na které měli i podle socialistického právního řádu nárok. Umístění do NVÚ Heřmanice mezi kriminální vězně bylo překvapením např. pro Václava Bendu, Jiřího Dienstbiera a Václava Havla: „Zařazením do normálního výkonu trestu byli překvapeni a nejdříve se nedokázali zorientovat, zda je to pro ně výhodné, či nikoliv.“¹³ I tehdy vězněný Jaroslav Šabata očekával, že alespoň někteří odsouzení z procesu s členy VONSu budou umístěni do věznic v Litoměřicích. Nestalo se tak. Ale problém se vyskytoval i za

¹¹ Národní archiv (dále NA), f. Správa Sboru nápravně výchovy (dále SSNV), neuspoř.; vězeňský spis Jiřího Gruntoráda, reedukační list.

¹² Rozkaz náčelníka Správy Sboru nápravně výchovy č. 37 z roku 1973, kterým se stanoví podrobnosti výkonu trestu odnětí svobody u odsouzených pro trestné činy proti republice a u odsouzených vyžadujících zvláštní dohled.

¹³ KDH VS, f. OVO-VO, neuspoř., operativní svodka SSNV, leden 1980, s. 8.

situace, kdy byli političtí vězni umístěni mezi ostatní odsouzené. Tehdy si Správa SNV stěžovala na špatný ideologický vliv, jaký tito lidé mají na ostatní, když s nimi hovoří např. o problematice lidských práv, aktivitách Charty 77 a VONSU, činnosti Amnesty International apod.¹⁴ I samotná komunikace mezi StB a SSVN občas nefungovala, a tak se mohlo stát, že Jiří Gruntorád při svém několikátýdenním vězňení v Plzni na Borech nedostal onu nálepku politického vězně a mohl být poslán na odloučené vězeňské pracoviště:

„Odsouzený Gruntorád [správně Gruntorád – pozn. aut.] byl zařazen na venkovské pracovní četě, je odsouzen pro kriminální trestnou činnost a vůbec nebylo známo, že jde o CHARTISTU, a nedá se vyloučit, že mohl z pracoviště odesílat různé zprávy. Na ods. Gruntoráda došlo do útvaru dožadání o agenturní obsazení dne 4. 3. 1980 pro Správu státní bezpečnosti Praha. [...] Tyto případy svědčí o tom, že ve výkonu trestu je mnohem více osob tzv. CHARTISTŮ, ale o těchto osobách se neví a nedá se vyloučit, že mohou být na venkovských pracovních četách (jako ods. Gruntorád), ale mohou vykonávat i různé funkce apod.“¹⁵

Tito lidé byli umístováni např. do věznic v Litoměřicích (Jaroslav Šabata, Ladislav Lis) a v Ostravě (mj. Jiří Lederer, Rudolf Battěk) a v nápravně výchovných ústavech (NVÚ) Plzeň (Jan Tesař, Jaroslav Mezník, Jaroslav Šabata, později Jiří Dienstbier, Václav Havel, Jan Litomický), Mírov (Petr Uhl, Ivan Jirous), Heřmanice (rovněž Václav Benda, Jiří Dienstbier a Václav Havel). Zajímavé je, že ani Správa SNV si nevěděla rady, kam a s kým politické vězně umísťovat. Nebylo příliš výhodné ani jejich společné umístění na jednu celu, ale na druhé straně se neustále vyskytovala obava z „negativního ovlivňování“ ostatních vězňů. Václav Benda o svých prvních dnech v NVÚ Heřmanice napsal v dopise manželce, který však neprošel vězeňskou cenzurou: *„Lze tedy při troše optimismu předpokládat, že téměř letální fyzická vyčerpanost se časem upraví na přijatelnější míru. Apriorně a bez ohledu na případné individuální modifikace však mohou říci, že těžká práce doplněná vojenským superdrilem, naprostý nedostatek soukromí a času, jehož náplň není předem definována, a pro nás [Václav Benda, Jiří Dienstbier a Václav Havel – pozn. aut.] navíc zvýšená kontrola a pozornost bez obvyklých výhod, ale zato s nepříjemnostmi – prominence se neuvěřitelně blíží mé představě o tom, jak to vypadá v pekle. Za svou osobu bych bez sebemenšího váhání dal přednost jakékoliv tvrdé samovazbě před tímto.“¹⁶*

Jiní političtí vězni, kteří se aktivně zapojili do protikomunistické činnosti v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let a kteří nebyli zprvu tolik známí, aby se i na ně brzy po jejich odsouzení zaměřila činnost Amnesty International, byli umístěni do věznic v Minkovicích (Jiří Gruntorád, Vladimír Hučín, Petr Cibulka, Jiří Wolf, Pavel Wonka), další do Ostrova nad Ohří (Jaromír Šavřda), do Pardubic (Danuše Partlová), do Příbrami (František Stárek) a jinam. Většina mukulů byla umístována mezi ostatní

¹⁴ Tamtéž, červen 1980: *„Ods. Havel, Benda a Dienstbier, kteří byli v rámci NVÚ Heřmanice rozmístěni každý na jiný oddíl, aby jejich styky byly kontrolovatelnější, se k tomuto vyjádřili, že je to pro ně sice horší, ale na druhé straně to má pro ně výhodu, protože mají kolem sebe větší okruh lidí, na které mohou působit [...]“*

¹⁵ Tamtéž, operativní svodka NVÚ Plzeň, březen 1980. Jiří Gruntorád byl odsouzen na tři měsíce nepodmíněně za údajný přečin přechovávání střelné zbraně, což ovšem byla ze strany moci „pouze“ záminka. Ve skutečnosti byl trestán za své disidentské aktivity – opisy a šíření samizdatové literatury.

¹⁶ Tamtéž, operativní svodka NVÚ Heřmanice, leden 1980.

odsouzené, což však v praxi znamenalo řadu nevýhod a každodenních diskriminačních opatření. V zacházení s politickými vězni se uplatňovaly metody (za mnohdy vydatného příspěví dalších vězňů), které údajně měly dále upevnit disciplínu. Pod záminkou udržování kázně a pořádku se však ve skutečnosti staly nástrojem další šikany a ponižování. „*Pane nadstrážmistře, odsouzený číslo 12316, cela číslo devět, umístěn na samovazbě po dobu třiceti dnů.*“ Domoci se vlastních práv, na které i podle tehdejší „socialistické zákonnosti“ měl každý vězeň nárok, bylo takřka nemožné. Můžeme potvrdit, že se jednalo o nepřímý nátlak vězeňského systému na lidskou psychiku, záměrnou devastaci lidské duše. Ochrana vězně před špatným zacházením byla upravena velmi vágně. Přitom zákon o výkonu trestu odnětí svobody hovořil v rozporu s praxí o lidském zacházení a úctě k přirozené lidské důstojnosti. Již dokument Charty 77 č. 16 z léta roku 1978 O československém vězeňství upozorňoval na to, že „*hlavním prostředkem převýchovy je bezduchý vojenský dril, umocňovaný systémem organizovaného donašečství, směřující ke zlomení odsouzeného, k potlačení jeho individuality a tím i k zjednodušení úkolu dozorců.*“¹⁷

Zcela bezmocný se člověk ocitl tváří v tvář konkrétním projevům zla ze strany „mocných“ (KSČ, bachaři, StB) i za mřížemi. Mimo to někteří z nich získali označení radikálních antikomunistů. V očích zaměstnanců SSNV je to ještě více degradovalo mezi lidskou spodinu. Vězeňští dozorcí si na nich „ulevovali“ od vlastní zloby, deprese, špatné nálady. Vězni se někdy stávali obětí jejich šikany a svévolných kázeňských postihů v podobě mlácení obuškem, mnohahodinového přivázání ke katru, úklidu vlastních výkalů ústy apod. ještě před tím, než jim byl udělen oficiální kázeňský trest např. za nesplněnou pracovní normu. Vše se stávalo ještě horším, pokud se politický vězeň nebál přihlásit o svá nezadatelná práva.¹⁸

Ani ve vězení neušly tyto osoby sledování. Prostřednictvím vězeňských donašečů, odposlechů na celách a cenzury korespondence se vědělo téměř o každém jejich kroku. Pomocí kolonky „zájmové osoby“ v měsíčních svodkách jednotlivých věznic pak byli i nejvyšší představitelé KSČ informováni o chování řady odsouzených disidentů ve vězení, o jejich názorech, postojích apod.: „*Obdobně jako ods. TESARŠ, tak i ostatní v tomto oddělení nenechají bez povšimnutí ani jediný politický článek v tisku. K těmto vedou diskuse a dávají najevo, že musí být z trestu odnětí svobody propuštění do té doby, než se sejde celoevropská konference na nejvyšší úrovni a dojde k jejich rehabilitaci. Ods. HÜBL toto tvrzení dokládá tím, že požadavek západoevropských komunistických stran, aby oni byli propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, je zaprotokolován na ÚV KSČ, a také i některé socialistické země mají zájem na tom, aby se tento případ ‚seriozně sklidil ze stolu‘. Ods. LITERA spolu s ods. HÜBLEM hodnotili průběh roku 1968, jak telefonicky zabezpečovali ‚Vysočanský sjezd‘, kdo jak se v roce 1968 zachoval, kdo se jako politik ‚odepsal‘ apod. O Černíkovi hovořili, že se v srpnových dnech*

¹⁷⁾ Libri Prohibiti, Informace o Chartě (Infoch), dokument Charty 77 č. 16, květen 1978.

¹⁸⁾ Jiří Gruntorád vzpomínal na své postavení politického vězně v NVÚ Plzeň-Bory, později i v NVÚ Minkovice následovně: „*V poslední době už ti bachaři říkali: ‚Vy si koledujete o nášup.‘ Samozřejmě jsem byl konfliktní typ a dbal jsem o svoje lidská a občanská práva, a to se bachařům nelíbilo.*“ VANĚK, Miroslav, URBÁŠEK, Pavel (ed.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interwiev*. Díl 1. Disent v období tzv. normalizace. Prostor, Praha 2005, s. 69.

Věznice v Plzni-Borech v 70. letech.

Zdroj: KDH VS

velmi dobře zachoval. O Císařovi, že nyní změkl a dělá úředníčka v Historickém ústavu. Oba jsou přesvědčeni, že jejich postavení je dočasné, že v budoucnu se vrátí zpět do vedoucích funkcí.

Ods. HÜBL se vyjádřil, že s. BILAK by rád jel urovnat spory s KS Itálie, ale že to nejde, neboť jeho propuštění bylo jednou z podmínek kladené KS Itálie [sic].

Při všech debatách o politických otázkách dochází k hanění a podceňování jednotlivých členů ÚV KSČ, zejména s. Bilaka, Indry a Štrougala.

Velkou radost projevili při zveřejnění zprávy, že došlo k zrušení embarga vývozu nafty z arabských zemí. Prohlásili, že je to debakl sovětské diplomacie, z toho je patrné, že antisověťismus je u Arabů veliký. Ods. HÜBL se vyjádřil, že dojde ke změnám na ÚV KSČ a ve vládě, že v SSSR se dere do popředí mladá garnitura, což bude znamenat určité oteplení.

V poslední době dochází u těchto ods. ke psaní stížností na různé instituce. Při diskusích k těmto stížnostem ods. LITERA prohlásil, že je jim třeba komplikovat život, když nemůžeme kousat, alespoň jim zasmradíme, a až se jednou bude s konečnou platností řešit případ politických vězňů, tyto stížnosti potvrdí, že jsme neměli ruce v klíně a proti nezákonnostem jsme bojovali i ve vězení. Tyto stížnosti usvědčí ty, co zákony dnes porušují.¹⁹⁾

¹⁹⁾ KDH VS, f. OVO-VO, neuspoř., operativní svodka SSNV, březen 1974.

Podobně detailně se vězeňská správa, především její složka OVO, věnovala „důležitým vězňům“ i později, tj. na konci sedmdesátých a v osmdesátých letech dvacátého století: „Ods. ŠABATA Jaroslav pečlivě sleduje denní tisk. Na okrajích si provádí k jednotlivým článkům poznámky. Vnitropolitickou situaci hodnotí tak, že současné politické zřízení spěje ke konci, neboť vše je v rozkladu. Říká, že přijde doba, kdy on získá v našem státě vysoké společenské postavení. Ve svých projevech na cele se staví nepřátelsky k politice KSČ. [...] Velmi pochvalně se vyjadřuje o členech a práci Charty. Říká, že je tam spousta schopných lidí. [...] Ods. LEDERER Jiří s napětím očekává, jaký bude výsledek jednání, které měl s pracovníkem MV 17. 4. 1979 ohledně vystěhování jeho rodiny z ČSSR. Svě manželce však již v dopise sděloval, že se definitivně rozhodl, že se z ČSSR vystěhovávat nebude. V současné době promýšlí obsah dopisu, který chce adresovat pravděpodobně FS.“²⁰

„Co tedy vlastně jsem?“

Definovat pojem „politický vězeň“ je velmi obtížné. Komunistický právní systém takovou kategorii nechtěl znát a v praxi ji vůbec neuznával. Na vězně odsouzeného za tzv. protistátní trestné činy nazírali dozorcí a vychovatelé často s mnohem větším despektem než např. na vraha. I proto ten výkřik beznaděje, jímž odkazujeme na jeden z dopisů dvanácti politických vězeňkyň generálnímu tajemníkovi OSN z roku 1956: „Vaše Excellence, [...] Pan generální tajemník ÚV KSČ ve svém projevu uveřejněném po dubnovém zasedání ÚV KSČ, projednávající otázky vyplývající z XX. sjezdu KSSS hovořil mj. o nesprávných metodách způsobu vyšetřování, [...] že v minulosti docházelo k odsuzování osob, u kterých nebyla naplněna dle stávajících zákonů skutková podstata trestného činu, ale které byly odsouzeny za své politické přesvědčení. Hovořil tudíž o politických vězních. Také pan prezident Zápotocký ve svém novoročním projevu hovořil o politických vězních, omilostněných v minulém roce. Naproti tomu pan předseda vlády Viliam Široký na schůzce se zahraničními novináři popřel oba výše uvedené výroky pp. Zápotockého a Novotného prohlášením, že ČSSR žádné politické vězně nemá (bylo to k otázce zahraničního dopisovatele, zda bude v ČSR amnestie, obdobná amnestii polské). Stává zde tedy otázka: ‚Jsou v ČSR političtí vězni nebo nejsou?‘ A z ní otázka týkající se mě samotné – ‚co tedy vlastně jsem?‘“²¹

Byla období, kdy se život v řadě vězeňských zařízení stával (nejen) pro politické vězně téměř nesnesitelným. Otrocká práce, tragické hygienické podmínky, nedostatečná a především hodnotově naprosto nevyvážená strava, každodenní šikana ze strany dozorců apod. Pro politického vězně, jenž byl uvězněn pro své přesvědčení, protože se rozhodl vzepřít zlu, nebo se stal jeho obětí, je velmi těžké nalézt uvnitř uzavřené vězeňské komunity novou identitu. Totalitním režimem je vnímán jako největší nepřítel.

Příliš jasno do věci nevnese ani dělení na odsouzené a ostatní podle I. hlavy zvláštní části trestního zákona (mj. § 91 vlastizrada, § 92 rozvracení republiky, § 93 zločin

²⁰⁾ Tamtéž, květen 1979.

²¹⁾ BURSÍK, Tomáš: *Ztratily jsme mnoho času... Ale ne sebe! Životy politických vězeňkyň v československých věznicích padesátých a šedesátých let dvacátého století*. ÚDV, Praha 2007, s. 47–48.

teroru, § 95 záškodnictví, § 97 sabotáž, § 98 podvracení republiky, § 100 pobuřování, § 101 zneužívání náboženské funkce, § 102 hanobení republiky a jejího představitele, § 105 vyzvědačství, § 109 opuštění republiky, § 112 poškozování zájmů republiky v cizině, § 113 spolupráce s nepřítelem atd). Počet odsouzených za „trestné činy proti republice“ je v porovnání s ostatními poměrně nízký.²² Nejen Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS) v osmdesátých letech dvacátého století upozorňoval na záměrně „gumové“, všeobecné formulace jednotlivých paragrafů, umožňující odsoudit kohokoliv za jakýkoliv projev nesouhlasu s totalitním komunistickým režimem, resp. vykonávání občanských, politických a kulturních práv. V zájmu politické represe bylo možné zneužít celou řadu paragrafů trestního zákona.²³ Pojem „politický vězeň“ však může mít daleko širší vymezení. V československé socialistické republice byli lidé vězněni pro projevy svého přesvědčení – tj. nenásilnou politickou činnost, obhajobu lidských práv, svobodné náboženské vyznání, svobodomyšlné kulturní projevy, kritiku lidově demokratického zřízení a jeho vrcholných představitelů. Výjimkou nebyly ani případy, kdy lidé byli trestně stíháni a následně odsouzeni za způsob vlastní existence. I takové odsouzení mohlo být v rozporu s mezinárodně uznávanými zásadami v oblasti lidských práv. Zde je však nutné jednotlivé případy a jejich „akcent politický“ posuzovat individuálně.

Petr Uhl poukazuje ve své úvodní stati *Sborníku o československém vězeňství* na to, že vězni byli často odsuzováni za větší počet trestných činů a že pod stejným právním předpisem mohli být odsouzeni lidé za spáchané kriminální činy i za veřejně a společensky prospěšné činnosti atd.²⁴ Vyskytovaly se ale i případy, kdy byl člověk odsouzen za věci, které nespáchal, a důvody postihu byly zcela jiného druhu.²⁵ Často se vyskytující charakteristikou politických vězňů je, že „jejich stíhání bylo selektivní, postihlo je výběrově, zatímco mnohé další osoby (někdy i stovky osob) z téhož prostředí, o nichž bylo známo, že dělají totéž nebo něco podobného, postiženy nebyly.“²⁶ Právě tato selektivnost byla vnímána jako výsměch socialistickému právu. V žádném případě neplatilo heslo o rovnosti všech bytostí před zákonem.

Další možnost, jak se pokusit o vymezení pojmu „politický vězeň“, vyplývá ze způsobu zacházení s vězni v samotném vězení. Již vznik tzv. politické izolace ve vybraných vězeňských zařízeních v roce 1972 k takovému postupu sám vybízí. Jiří Lederer, vězněný na počátku let sedmdesátých a podruhé v letech 1977–1980, adresoval v srpnu roku 1978 dopis Generální prokuratuře, v němž kritizuje svou nucenou izolaci politického vězně v ostravské věznici a poukazuje na svůj zdravotní stav, který byl podobný,

²² KDH VS, Výroční zpráva o stavu vězňů za rok 1980. Podle oficiálních dokumentů SSVN bylo k 1. lednu 1971 evidováno 285 odsouzených podle I. hlavy zvláštní části trestního zákona. V roce 1980 bylo pravomocně odsouzeno 10 350 lidí. Za prvohlavové trestné činy si trest mělo odpykat 352 osob. O rok později bylo soudy odsouzeno 11 032 osob, z toho 368 za trestné činy podle I. hlavy zvláštní části trestního zákona.

²³ GRUNTORÁD, Jiří, UHL, Petr: *O československém vězeňství. Sborník Charty 77*. Orbis, Praha 1990, s. 12.

²⁴ Tamtéž, s. 17. Nevyřešenou otázkou zůstává, jakým způsobem přistupovat k osobám, které byly odsouzeny za dokonané i nedokonané trestné činy opuštění republiky. Pohnutky k tomu mohou být nejružnějšího druhu, od politických, náboženských přes hospodářské až po takové, které jsou motivovány spáchanou trestnou činností.

²⁵ Jiří Gruntorád byl např. odsouzen za nelegálně drženou zbraň, kterou však nikdy nevladl. Soud neprokázal jeho vinu, a přesto byl odsouzen k nejvyššímu možnému trestu.

²⁶ GRUNTORÁD, Jiří, UHL, Petr: *O československém vězeňství*, s. 18.

jako když se vrátil z vězení v prosinci roku 1972: „K napsání tohoto dopisu mne donutil zhoršený zdravotní stav, který se projevil v posledních týdnech. [...] Stejně zhoršení mého zdraví se objevilo koncem roku 1972, kdy jsem byl vězněn na Borech. V oné věznici jsem byl od poloviny března 1972, a to na normálním, i když zostřeném pátém oddělení. Chci tím říct, že jsem zde žil a pracoval ve vězeňském kolektivu, že jsem měl stejné možnosti jako kriminální vězni. 20. října 1972 bylo na Borech otevřeno zvláštní oddělení pro politické vězně, kam jsem byl taky přeřazen. Po několika týdnech života na tomto politickém oddělení se začaly objevovat zdravotní potíže. [...] Stejně jako před šesti lety i letos potíže ve fungování štítné žlázy jsou nepochybně vyvolány stresovými stavy, způsobenými zvláštními podmínkami ve vězení. Na ně podávám stížnost, i když nevím, kdo je za tyto podmínky přímo odpovědný. Jsem si vědom, že hlavním viníkem nemůže být správa vězení v Ostravě, protože ta není tvůrcem režimu naprosté izolace, tohoto zvláštního režimu pro politické vězně.“²⁷

Jiří Lederer se snaží dát do souvislosti své postavení politického vězně, jakým způsobem je vnímán komunistickým režimem (a jeho „prodlouženou rukou“ Správou SNV), který takovýmto zacházením de facto potvrzuje existenci politických vězňů v ČSSR, byť na mezinárodní scéně toto neustále popíral: „Jedno jediné na režimu naprosté izolace pokládám za pozitivní: tímto režimem se u nás de facto, byť ne de iure uznává zvláštní postavení politických vězňů. Třeba ovšem ihned dodat, že je to režim nesrovnatelně horší, než jaký mají kriminální vězňové, včetně vrahů. Mám za sebou přes devatenáct měsíců věznění (z toho 12 měsíců vazby v Ruzyni). Za celou tuto dobu jsem měl možnost hovořit pouze se dvěma lidmi: s jedním vězněm v Ruzyni, s druhým zde v Ostravě. Ve dne v noci stále jen pouze s jedním člověkem. Je přirozené, že takový stav může vést k naprostému zevšednění vztahu, ale i k určitému napětí z jednostrannosti – protože člověk nemá prostě možnost oddechnout si rozhovorem s jiným člověkem. A to přitom zdůrazňuji, že v obou případech jsem měl velké štěstí: narazil jsem na lidi velmi dobré povahy, lidi slušné a snášenlivé. Co bych prožíval, kdybych byl takto izolován s člověkem s agresivními sklony?“²⁸

Na závěr svého dopisu, adresovaného Generální prokuratuře ČSSR, srovnal Jiří Lederer postavení politického vězně za Rakouska-Uherska s postavením politického vězně v „normalizačním“ Československu: „Můj strýc, novinář Antonín Hajn, jeden z vůdců protirakouské spiklenecké organizace Omladina, byl spolu s básníkem S. K. Neumannem a jinými v 90. letech minulého století odsouzen a poté vězněn na Borech. Jaké směšné tresty dostali ve srovnání s dnešními čs. sazbami! Ze strýcova vyprávění i z Neumannových vzpomínek znám, jaký režim měli ve vězení tehdy za c. k. mocnářství političtí vězňové. Srovnám-li to s režimem naprosté izolace pro dnešní politické vězně, říkám si, jaký oblundný pokrok jsme v tomto směru učinili za 80 let! A to už vůbec nemluví o tom, že po návratu z vězení – aniž museli činit ponižující veřejná prohlášení – i strýc i Neumann dál pracovali ve svém oboru, dál oba normálně publikovali, což je z hlediska dnešních čs. měřítek zcela nepředstavitelné.“²⁹

27) KDH VS, šanon Zájmové osoby, rok 1978, dopis Jiřího Lederera Generální prokuratuře.

28) Tamtéž.

29) Tamtéž.

Jan Tesař je v knize *Zamlčená diagnóza* přesvědčen, že Státní bezpečnost na něm v letech 1969–1972 používala, podobně jako na řadě jiných osob, metody psychologického nátlaku a vydírání. Svá tvrzení dokládá na řadě věcí z průběhu vyšetřování a věznění v letech 1969–1976. Dodává, že s tímto tvrzením (a tvrzením paní Sibylle Plogstedt) nesouhlasí někteří čelní čeští disidenti.³⁰ Použití fyzického a psychologického nátlaku může být, alespoň se tak domníváme, jedním z dalších určujících vymezení pojmu „politický vězeň“. Toto konstatování se opírá o řadu různých věcí každodenně ovlivňujících a doprovázejících život politického vězně za mřížemi. Od zařazení na celu mezi kriminální živly, kteří se snaží (záměrně či nezáměrně?) člověka na cele psychicky deptat, přes neutuchající zájem příslušníků SNV, dále např. vězeňská korespondence spoluvězňů, jejímž jediným cílem je diskreditovat politické vězně v očích jejich přátel i na veřejnosti (je více než zřejmé, že se tak děje na popud příslušníků OVO, resp. StB), odmítání vitamínů, jež nebyly povoleny vězeňskou správou, nedostatečná lékařská péče (opět pod dohledem příslušníků SNV) při zdravotních komplikacích, dále zařazení na práci, kterou člověk při nejlepší vůli není s to zvládnout apod. Avšak mnohé z toho je velmi problematické doložit, protože údajně měly „oporu“ v rádech. Ale o tom, že fyzický a psychologický nátlak na člověka s cílem zlomit jej, narušit jeho integritu, popř. přinutit jej ke spolupráci, byl StB a Správou SNV používán, svědčí mj. následující záznam z roku 1989, který zaslal náčelníku Správy SNV plk. Dr. Jaroslavu Konečnému náčelník ÚSNV Všehrady mjr. František Stanka ve věci tehdy vězněné politické vězeňkyně Jany Petrové:

„Dne 15. 5. 1989 v dopoledních hodinách se dostavil na útvar SNV ČSR mjr. Douša ze II. správy FMV. Při rozhovoru, který se týkal odsouzené Petrové, navrhol, zda-li by nebylo možné ods. Petrovou kázeňsky potrestat, a to proto, aby nebylo pozitivní hodnocení k podmíněnému propuštění. Dále zda by nebylo možné k ní na ložnici zařadit ‚feťáčku‘, popř. ‚homosexuálu‘ s cílem, aby výkon trestu jí byl ‚ztížen‘, poté by měl následovat pokus o její získání ke spolupráci. Byl seznámen s osobním spisem a s některými dopisy, které přišly na adresu odsouzené Petrové. Další návštěvu bude požadovat cca za měsíc, kde by chtěl s odsouzenou Petrovou hovořit a předat jí cukrovinky, popř. kávu a cigarety. Návštěvu v našem útvaru SNV telefonicky povolil náčelník odboru vnitřní ochrany SNV ČSR. Odsouzená Petrová se ve výkonu trestu chová dobře, plní výkonové normy. Je předpoklad, že bude zpracováno pozitivní hodnocení k podmíněnému propuštění, pokud toto jednání bude zahájeno.“ V dopise je rukou učiněna následující poznámka: *„požadovat, nezatajovat. Pokud s ods. J. Petrovou chtějí navázat kontakt, ať tak učiní až po výkonu trestu – náčelník mjr. František Stanka.“*³¹

Politický vězeň svádí v žaláři nejen boj s mechanismem moci, který má za úkol podřídit si jej, ale i sám se sebou. Obojí lze vyhrát. V padesátých letech minulého století, ať už se jedná o muže nebo o ženy odsouzené za protistátní trestné činy, to byli právě títo lidé, kteří různorodému společenství za mřížemi, resp. ostatným drátem, dokázali dát jisté povědomí o určitém mravním kodexu – řádu, jenž platil pro všechny vězně.

³⁰ TESAŘ, Jan: *Zamlčená diagnóza*, s. 42. Jan Tesař sem mj. řadí „metodu terorizování společníkem na uzavřené cele bez možnosti uvolnit se byt' na okamžik z tohoto společenství“, obecně tedy podmínky vazby jako celek; vyjmenovává i jiné.

³¹ NA, f. SSNV, neusp., vězeňský osobní spis Jany Petrové.

Možnost volby má i člověk zdánlivě všeho zbaven. V polovině padesátých let minulého století proběhla v československých vězeňských zařízeních vlna protestů, za nimiž stáli političtí vězni. Jejich protesty měly společného jmenovatele – totiž požadavek uplatnění základních lidských práv (nejen) pro politického vězně. V argumentaci nalezneme využití legalistické argumentace, tj. že čs. úřady postupují v rozporu s vlastním právním řádem. Podobně budou vystupovat o dvě desetky let později v časech „normalizačních“ Charta 77 a VONS a řada jejich uvězněných představitelů. V sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století, a to je jeden z rozdílů oproti letům padesátým, si političtí vězni jako celek zvolili svůj úděl. Naproti tomu je někdy těžké vést v počátečním období komunismu zřetelnou linii mezi aktivním odpůrcem totalitního režimu a obětí represivní mašinérie.

Slovy Françoise Mayerové: „*Přidat se na stranu dozorců v prostředí, ve kterém je vězeň redukován na pouhé nic, znamená ztratit i tu poslední věc, jež mu zbývá – vlastní identitu; a to znamená neexistovat vůbec. Jak se tvoří či ničí osobnost, jak si člověk zachová nebo ztratí lidskou důstojnost, se ukáže při dodržování nepsaného zákona vězeňské cti, ve vztahu k protivenství ztělesňovanému vyšetřovateli, prokurátory a posléze řadou dozorců.*“³² Ale aby se člověk ztotožnil s rolí politického vězně jako bojovníka proti režimu namísto politického vězně jako oběti totalitního režimu, nelze, podle našeho názoru, odůvodnit „pouze“ jeho chováním ve vězení.³³

Náčelníci vězeňských zařízení, jednotliví dozorcí a pracovníci oddělení vnitřní ochrany, podobně jako příslušníci StB a další lidé ve službách KSČ se pohybovali na pomezí, a jak vypovídají političtí vězni, často i za pomezím toho, co bylo výslovně zakázáno i komunistickým právem. Všemocná komunistická strana chtěla svého „třídního nepřítele“ přinutit ke kapitulaci, fyzicky a psychicky ho vyčerpat a zlomit. Zároveň měl být u vězněného vyvolán pocit vlastního selhání, často naprosto iracionálního, ve snaze donutit ho k zastavení veškerých aktivit po jeho návratu z vězení.

Pro Michela Foucaulta je jedním ze sedmi univerzálních maxim dobrého stavu vězeňství princip práce jako povinnosti a práva: „*Práce musí být jednou z podstatných součástí transformace a postupné socializace vězně. Trestní práce nesmí být chápána jako doplněk a takřka zesílení trestu, nýbrž jako jeho zmírnění, jež by nemělo být možné vězni upřít.*“³⁴ Vězeňský systém totalitního státu je založen na něčem jiném. Přes oficiální propagandu o morální a politické „převýchově“ vězně v „nového člověka“ byl založen na represivním pojetí práce, jež se stala ekonomicko-účelovým nástrojem, jinými slovy „*výkon trestu odnětí svobody* v [nejen – pozn. aut.] *normalizačním Československu znamená automaticky nucené práce*“.³⁵ Odmítnutí práce bylo trestáno kázeňsky i soudním přefazemím do vyšší nápravné výchovné skupiny a nejednou i novým trestním stíháním. Každé nesplnění pracovní směny např. v důsledku návštěvy u vězeňského lékaře muselo být nahrazeno přesčasem. Pokud vězeň nesplnil výkonovou normu, často

³²⁾ MAYEROVÁ, Françoise: *Vězení jako minulost, odboj jako paměť*, s. 48.

³³⁾ Podle našeho názoru nastává čas diskuse na téma, jak vymezit pojem „III. odboj“. Sami jsme zastánci toho, aby tento pojem nebyl vztahován jen na počáteční období budování komunistické moci, ale aby zahrnul celé časové rozmezí let 1948–1989.

³⁴⁾ FOUCAULT, Michel: *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Dauphin, Praha 2000, s. 372–373.

³⁵⁾ Libri Prohibiti, Informace o Chartě (Infoch), dokument Charty 77 č. 16, květen 1978.

stanovovanou na samé hranici lidských sil, byl kázeňsky trestán – v podobě odnětí výhod (zákaz korespondence, zákaz návštěvy, odejmutí kapesného), popř. umístěním v samovazbě po práci, v horším případě celodenním pobytem v korekci („díře“). To vše se dělo za nevyhovujících pracovních podmínek. Ty šly v naprostém protikladu k zákoníku práce, hygienickým a bezpečnostním předpisům apod. Výsměchem humánnímu systému vězeňství byl způsob odměňování vězeňské práce. Z výtědku měli vězni nárok na kapesné, z něhož si mohli zakoupit toaletní potřeby, cigarety či některé základní potraviny. Vězení před listopadem roku 1989 byla vojensky organizovanými, od společnosti téměř izolovanými přeplněnými továrnami na separaci lidí s využíváním jejich pracovní síly.³⁶

Příslušníci Správy Sboru nápravné výchovy

Přestože se v průběhu šedesátých let zvyšovaly požadavky na odbornou přípravu a kvalifikaci vězeňského personálu, domníváme se, že v průběhu let sedmdesátých je tato praxe upozaděna. Ve značné míře je opět upřednostňován „třídní původ“ příslušníka Sboru nápravné výchovy. Ani SNV se nevyhnuly čistky na počátku sedmdesátých let. Do popředí se na úkor vzdělání, všeobecného rozhledu, psychologické přípravy a dalších důležitých věcí nutných pro výkon služby opět dostává ideologie a loajalita k politice KSČ. Podobně jako u jiných bezpečnostních složek skládal příslušník SNV slib do rukou režimu, který pro zachování svého mocenského monopolu omezoval svobodu a lidská práva občanů a k tomu neváhal využít jakýchkoli prostředků: „*Já, příslušník Sboru nápravné výchovy ČSR, slavnostně přísahám věrnost své socialistické vlasti – Československé socialistické republice, dělnické třídě a všemu pracujícímu lidu vedenému Komunistickou stranou Československa. [...] Budu zdokonalovat svou připravenost na základě marxismu-leninismu, úroveň svého všeobecného i odborného vzdělání a dbát o svou bezúhonnost. [...] Budu vždy rozhodně bojovat proti nepřátelům své socialistické vlasti, nepřátelům Svazu socialistických republik a ostatních spojenec-*

³⁶⁾ Libri Prohibiti, archiv VONS, i. j. 4, sign. IV/12. Petr Cibulka své zkušenosti s vězeňskou prací, resp. postihy za její neplnění v NVÚ Mínekvice a NVÚ Plzeň-Bory, popsal následovně: „*Za neplnění zcela nereálných výkonových norem jsou odsouzení [po ekonomickém postihu ze strany jednotlivých podniků – pozn. aut.] znovu trestáni vedením NVÚ. Jednak automatickým snížením stravenky na základní dávku stravy v hodnotě 7 Kčs na jeden den, což ani nepostačuje k udržení tělesné váhy, dále kázeňsky, a to snížením kapesného až o 75 %, a tím praktickým znemožněním nákupu v místní už tak katastrofálně zásobené kantýně (netýká se Bori), což v mínekvických poměrech znamená hlad, zákazem 2 kg balíčku jedenkrát za šest měsíců, umístěním na Oddělení kázeňských trestů (OVKT). Na OVKT je při celodenním uzavření odsouzený dále trestán jednak snížením už tak jednou snížené dávky stravy ze základní, v hodnotě 7 Kčs na osobu, na méně než poloviční, v hodnotě 3 Kčs (navíc bez jakéhokoliv masa!). Vedle toho je ještě postižený odsouzený trestán jakousi pokutou 28 Kčs za každý neodpracovaný den pobytu [na OVKT – pozn. aut.]. [...] A to jsem se ještě nezmiňoval, že neplnění výkonových norem jsou v NVÚ Mínekvice trestáni zvláštními pracemi ve svém osobním volnu, což jim znemožňuje po vysílující práci si odpočinout a nabrat sílu na další šichtu. [...] A to ještě není všechno. Neplnění jsou zařazeni na oddíl (směně) do tzv. III. diferenční skupiny – nehorší. Její příslušníci jsou vybíráni, jak už jsem se zmiňoval, na různé neplacené práce, na rajony, služby, brigády do kuchyně, mají zákaz sledování televize, zákaz návštěvy kina, zájmové činnosti atd. Kromě toho jsou po skončení každé směny, ve které se jim nepodařilo [normu – pozn. aut.] splnit, vybíráni na tzv. filcunk, což je osobní prohlídka prováděná způsobem zvláště ponižujícím lidskou důstojnost.“*

*kých zemí.*³⁷ V rámci SNV docházelo k poměrně velké fluktuaci pracovníků. Teprve od druhé poloviny sedmdesátých let je zaznamenáván mírný nárůst pracovníků se středoškolským a vysokoškolským vzděláním. Řada z nich si odbornou kvalifikaci doplňovala tzv. za pochodu při práci. Mnohým z nich cestu ke vzdělání otevřelo členství v KSČ a klientské vazby na komunistický „normalizační režim“. V osmdesátých letech je rovněž patrná stagnace v počtu členů KSČ v rámci SNV.

Současný poslanec za KSČM JUDr. Josef Vondruška (1948) je typickým produktem své doby. Poté co nedokončil, z rodinných důvodů, střední školu a po absolvování vojenské základní služby byl přijat jako údržbář n. p. Preciosa Minkovice. Do KSČ vstoupil v roce 1967. Do Sboru nápravné výchovy byl přijat v roce 1972 a byl zařazen jako referent režimu oddělení nápravně výchovné činnosti v NVÚ Minkovice. Tento krok spolu s členstvím v KSČ znamenal pro Vondrušku možnost dobré kariéry, určitá privilegia a příležitost stát se reprezentantem „normalizačního“ režimu. V roce 1975 ukončil maturitou Střední průmyslovou školu elektrotechnickou. Absolvoval sedmítýdenní nástupní kurs SNV. V roce 1978 se stal vychovatelem na oddělení nápravně výchovné činnosti (NVČ). V této funkci uděloval mj. kázeňské tresty odsouzeným za různé prohřešky proti stanovenému režimu. Je evidentní, že i tyto kázeňské tresty mohly být a také byly v rukou „horlivého“ pracovníka SNV nástrojem další šikany a neodůvodněné represe proti lidem odsouzeným za „protistátní trestné činy“, přičemž nemusel porušit jediné nařízení. Socialistický právní řád ve svém výkladu „nahrával“ věznilům. Pro politického vězně žijícího v každodenním silném psychickém tlaku a v atmosféře strachu, umístěného izolovaně mezi odsouzenými za kriminální trestné činy bylo složité dovolat se vlastních práv.

V roce 1982 absolvoval Vondruška VUML. Mezitím obdržel vyznamenání „Za statečnost“ a „Za službu vlasti“. V roce 1984 byl pověřen funkcí velitele oddělení NVČ. Zároveň byl povolán k dennímu studiu Důstojnické školy SNB fakulty VB VŠ SNB, které ukončil v roce 1988. Na Právnické fakultě UK získal titul JUDr. V roce 1989 byl povýšen do hodnosti majora. Ještě 27. listopadu 1989, kdy statisíce lidí zvoní na Václavském náměstí klíči, je mjr. Josef Vondruška odměněn „za spolehlivé plnění stanovených úkolů“ částkou 2000 Kčs. V únoru roku 1990 odchází ze služeb SNV.

Po celou dobu svého působení v Minkovicích byl Josef Vondruška hodnocen jako „*uvědomělý příslušník, člen Komunistické strany Československa, který na svém pracovišti naplňuje a prosazuje politiku KSČ*“. Za vzor byla dávana jeho „*obětavost, horlivost a přesnost*“ v plnění úkolů. Při výkonu služby „*je důsledný a náročný při vyžadování a plnění úkolů a dodržování kázně a pořádku od odsouzených*“.³⁸ Je velice jednoduché ospravedlnovat se tím, že při své práci referenta režimu a později vychovatele oddělení NVČ dodržoval socialistickou zákonnost. V jeho osobním spisu se nenachází žádná informace o tom, že by nějakým způsobem ponižoval politické vězně. Na ně však byly uplatňovány jiné metody než ty, které jsou dány zákonem. Ovšem to se v písemných pramenech dá jen velmi obtížně dohledat. A právě každoroční pozitivní hodnocení mohou sloužit jako určité vodítko. Ve Vondruškově případě se služba,

³⁷⁾ KDH VS, Personální spis JUDr. Josefa Vondrušky; služební přísaha příslušníka SNV.

³⁸⁾ KDH VS, Personální spis JUDr. Josefa Vondrušky.

loajalita k režimu, členství v KSČ a mj. také „třídní přístup“ ve vztahu k politickým vězňům vyplatily. Pokud dnes uvádí, že nedělal rozdíly mezi vězni, hodně to vypovídá nejen o něm, ale i o celém zruďném režimu, kterému sloužil. Zároveň je to dostatečným důkazem toho, že na represi vůči příslušníkům stejného národa se podílela nejen Státní bezpečnost. Svě „kostlivce ve skříni“ má i vězeňský systém komunistického Československa.

Období druhé poloviny osmdesátých let je charakterizováno protichůdnými tendencemi: jsou zde snahy opětovně kriminalizovat činnost zastánců lidských práv, za použití celé škály různorodých prostředků je izolovat a omezovat jejich vliv ve společnosti. Na druhé straně je i vnitropolitický vývoj v ČSSR stále výrazněji ovlivňován mezinárodní politickou situací.

Po událostech v listopadu roku 1989 vyhlásil nový prezident republiky Václav Havel k 1. lednu 1990 rozsáhlou amnestii. Ve všech svých důsledcích se dotkla přibližně 23 tisíc osob – dvě třetiny z nich byly propuštěny, zbytku byl trest zkrácen či zmírněn. Po nastolení demokratického režimu bylo nutné prověřit příslušníky SNV, protože demokratizovat a humanizovat vězeňství nebylo možné s ideologicky indoktrinovanými zaměstnanci, kteří nesli odpovědnost za minulá příkoří a pro něž se přizpůsobení demokratickým poměrům stalo nepřekonatelnou překážkou. Ještě předtím však odešlo několik desítek zprofanovaných osob. Dále dobrovolně z různých osobních důvodů zvolilo odchod asi 1000 zaměstnanců SNV. Od června roku 1990 probíhaly prověrky příslušníků SNV, na generálním ředitelství SNV pracovala Ústřední prověřková komise a v 35 vězeňských zařízeních působily místní prověřkové komise. Podle advokáta Milana Hulíka, jenž převzal post předsedy Ústřední prověřkové komise po Petru Uhlovi, neprověřila komise kladně všechny příslušníky oddělení vnitřní ochrany – „prodloužené ruky“ StB ve vězeňství, a mnohé další pracovníky ředitelství a náčelníky jednotlivých věznic včetně jejich zástupců. Podle něj nebylo z celkového počtu asi 5500 příslušníků SNV prověřeno něco přes 400 osob.³⁹

³⁹⁾ Srov. HULÍK, Milan: *Pokus o analýzu vězeňství* [online]. Dostupný z <<http://www.cs-magazin.com/template/print.php?articles=/cs060428.htm>>. [cit. duben 2006].